

Szemle.

Lukescs Pál: *I. A vásárhelyi apácák története.* (Közlemények Veszprém megye multjából. Veszprém 1923, 112 lap.

Fentti vállalat megindításával igen hálás feladatra vállalkozott Lukescs Pál. Mint Előszavában mondja, elsősorban feldolgozandó tárgyai: a magyarság megtelepedése Veszprém vármegyében; a népesség számának koronkénti megállapítása; Veszprém és Pápa középkori topográfiája; telepítések a megyében stb. Mint látjuk mind olyan témák, melyek bennünket is nagymértékben érdekelnek. Az első füzet a somlyói királyi uradalomból már állítólag Szent István által kihalított, néhány falu (Somlóvásárhely, a vele közös határban fekvő négy faluval, a három Iszkáz, Csósz és Kiszöllős és később pár apró puszta Vasban) jövedelméből (földek, szőlők, malom, vám és természetbeni járandóságok) fenntartott, királynői pátronátus alatt álló női kolostor történetét adja a XVIII. század végén történt feloszlásáig, igen becses gazdasági, társadalmi és demográfiai aláfestéssel. Itt csupán azt emeljük ki, hogy Vásárhely régi neve *Torna* volt (a Torna vize mellett) s új nevét a XIV. század közepén nyerte, az 1325 óta oklevelesen is említett, királyi adomány alapján. Ezért hívják egyik utcáját mai napig is *Piare*-utcának. A vállalatot melegen ajánljuk az érdeklődők figyelmébe.

B. Zs.

Emm. de Martonne: *La Transylvanie* (Bulletin de la Société de Géographie de Lille 1922).

A fizikai földrajz nagy mestere előadást tartott egy francia vidéki földrajzi társaságban Erdélyről. Röviden és találóan jellemzi a táj típusokat és francia példákkal igyekszik őket közelebb hozni hallgatóságának képzeletéhez. Sorra veszi a Déli Kárpátokat, a Bihart, a Pojana Ruszkát és a dombos-völgyes magas mendence-feneket.

Sajnos, a szerző nem marad meg szakmája mellett, hanem átesap a politikai földrajz, sőt a politika terére és értekezésének ebben a részében tombol az elfoglultság és az ebből eredő ferde beállítás. Részrehajlása már a fizikai részben kitűnik, mert a Székelyföldet még a táj típusokból is kizárja.

Minden elfoglultsága mellett is kénytelen elismerni, hogy a magyar és német elem jelentősége Erdélyben messze túlszárnyalja a számbeli arányt. A ténynek azonban nem adja meg a helyes magyarozatát. Csak annyit említ meg, hogy a magyarok és németek városlakók, ők tartották kezükben a politikai vezetést, a közhivatalokat, a kereskedelmet és az értelmiségi pályákat. Hogy mindez csak eredménye a szemlemi felsőbbnégnek, hogy Romániában ugyanezt a szerepet a görögök töltik be, arról hallgat. Hasonlóképen elhallgatja az elszakítás óta bekövetkezett gazdasági pangást, bár magát a tünetet megemlíti.

A történelmi tények semmibe vételéről tanuskodik az a párhuzam, amelyet Elzász és Erdély között von a szerző. Csak félrevezetésen alapulhat értekezésének az a része, amely arról szól, hogy az oláhok mily liberálisán bánnak a magyarokkal. A vasutasokat nem nagylelkűségből tartották helyükön, hanem azért, mert az analfabéta juhászokból nem lehet egyszerre intelligens embert faragni, sőt tapasztalat szerint évszázadok alatt sem tudott kialakulni oláh értelmiség.

Jóleső érzéssel állapítjuk meg, hogy a párizsi földrajzi társaságban nem volt alkalma sem De Martonne-nak sem másnak hasonló fejtegetésekre, de ilyen átlátszó propagandával talán még a vidéki közönséget sem lehet megtéveszteni. —p—

Emm. de Martonne: *Abrégé de Géographie physique* (100 ábra és 8 tábla fénykép), Paris, 1922, 8°, 355.

Ez a középiskolai tanárok és művelt nagyközönség használatára szánt, tehát könnyebb modorban tartott „Abrégé“, a kiváló szerző *Traité de Géographie physique*, 2° ed. 1919. című nagy tankönyve alapján készült. Bennünket annyiban is érdekel, mert benne már az emberföldrajz is képviselve van, az emberről és természetről szóló fejezettel. *Biermann* prof. szerint, akinek ismertetését itt átvesszük, különben „a földrajznak fizikai és emberföldrajzra való felosztása, csupán kényelmi tekintetből állhat meg. Egyiket sem lehet egymagában tárgyalni, a kettő szoros kapcsolatban van“: (Bull. de la Soc. Neuchat. de Géographie 1923.)¹

Magelhaes: *A föld első körülhajózása.* (Hat világrész. V. kötet.) Fordította Baktay Ervin. Világirodalom-kiadás.

A Hannibálok, Julius Caesarok, Napoleonok csillogó nevei mellett iskolai könyveink sorai közt szerényen húzódik meg a Magelhaes neve, annyi más szürkén hagyott névvel egyetemben; pedig a minden tengerentúli gazdasági terményre éhes Európa történelmében — s így az egész világ történelmében is — bizonyára volt olyan szerepe — ha ugyan sok tekintetben nem nagyobb mint amazoknak.

Soká forgott a történelem kereke, míg valóra vált Antonio Pigafettának, a vállalat krónikásának, a rhodusi lovagrend nagymesteréhez intézett kérése szava: „reményem, Nagyságod meg fogja óvni Magelhaes emlékét az elmúlástól“.

Ennek a kérésnek tett eleget Halász Gyula mindinkább hézagpótló vállalatja is, mikor szükségét érezte, hogy a modern világutazók és felfedezők társaságában helyet adjon annak a bátorszívű portugálnak, aki először kísérte meg a Föld körülhajózását.

A könyv mindent összehord, ami a vállalkozás teljes megvilágításához szükséges. Az Antonio Pigafetta útleírásán kívül, Magelhaesnek a róla nevezett szorosban kelt napiparancsát; a Tidorenál visszahagyott megrongált Trinidad hajó sorsáról szóló leírást; a San Julian-i lázadás történetét; a vállalatból szerencsésen hazatért 31 hajósnak, az első igazi körülhajózóknak névsorát, végül a vállalat kronológiájának egybeállítását után a hajók nagyságáról és a hajóhad költségeiről tájékoztat.

A kötethez írt bevezetésben a szerkesztő ismerteti Magelhaes életét s a vállalat előzményeit. Korának felfogása az ő életében is kifejezésre jut. Cipanghut keresi ő is s reméli, hogy ha az útjában álló szárazföldön átküzdí magát, nyugat felől is elérheti. Erre a bizonytalan útra magával vitte a hazaárulás vádját, mert

¹ Részletesebb ismertetését később adjuk. Szerk.

saját hazájában nem találván meghallgatásra, Spanyolország szolgálatában tette meg az utat, melynek lehetőségét a portugálok által fölbérelt orgyilkosok csaknem megakadályozták.

Öt hajóval 1513 szeptember 20-án hagyta el Sevillet. Csapata, amely fölött szuverén joggal rendelkezett, 237 főből állott. A már útközben folyton mutatkozó elégedetlenség San Juliánban, Dél-Amerikában, véres lázadásban tört ki, de véres megtorlás is követte. Már itt elpusztult egy hajója, egy pedig alattomos módon megszökött. Irtózatossá nélkülözések között kelt át a szoroson, az éhség és betegségek erősen megtizedelték embereit. A kényszerűség is nyugat felé vitte őket az Óceánon, ahol végre a Ladrones-, majd a Filippi-szigetekre értek. Itt lelte halálát a rettenthetetlen portugál 1521 április 27-én, a bennszülöttekkel vívott harcban. A Bohol-sziget mellett felgyújtották egyik hajójukat. A két megmaradt hajó végre eljutott a Molukkákra, ahol azonban a fűszerekkel megtömött hajók egyike léket kapott. A megmaradt Victorián sok viszontagság után Elcano Sebestyén 1522 szeptember 8-án Sevillebe vezette az életben maradt 31 embert.

Ezt a vázlatot sok színes földrajzi, nép- és természetrajzi leírás teszi változatossá. Igaz, hogy ezeknek olvasása természetes naivságánál fogva sok helyen mosolyra készítené, de éppen ez teszi különösen érdekessé, mert négyszáz évvel ezelőtti gondolkozásmóddal ismerteti meg. Bőséges jegyzetei pedig még a laikust is megóvják attól, hogy a hiszékeny Antonio Pigafetta hibájába essék.

Banner János.

Bíró Lajos: *Hét év Újguineában.* (Hat világrész, VI. köt., a Világirodalom kiadása).

Amint műve előszavában említi is, levelei közül igen sok már napvilágot látott a Természettudományi Közöny vagy más folyóiratok, napilapok hasábjain. Azonban így, egy koszorúba egybefűzve, valóságos természettudományi csemege lett az elszórt levelekből, mert egységes lett az utazás képe.

Bíró Lajos e könyvében 1896—1902-ig terjedő útjáról számol be. Leveleit részben barátaihoz, pártfogóihoz intézte. Irodalmilag elég szerencsésnek mondható az a megoldás, hogy a levelek formájában való közlést választotta, mert ezáltal közvetlen keresetlen a hangja. Leveleiben a beszámoló közléseken vagy személyes vonatkozásokon kívül mozaikszerűen egy-egy értékes természettudományi, néprajzi megfigyelést is tartalmaznak, különösen érdekesek a pápua társadalom életére vonatkozó megjegyzései, amelyeket közvetlen tapasztalásból merített. Ez a nép a maga legprimitívebb kultúrájával valósággal a szemünk előtt él a kőkorszakban, amennyiben eszközei között semmiféle fémeket nem használ. Ezek között az emberek között élve, amint maga mondja, nem székelyi, hogy sógorságban és komaságban volt velük — azt a tapasztalatot merítette, hogy erkölcsi tekintetben általában nem is olyan alacsonyrendűek, mint azt mi, kultúremeberek gondoljuk. Az a kis „emberevés”, ami gyengéjük; sokféleképen menthető, különösen, ha arra gondolunk, hogy a civilizált népek éppen napjainkban hogy leviszágztak a humanizmusból.

Bíró Lajos munkájából egy emberöltőt kutatásban eltöltött, kétségtelenül egyik legértékesebb tudásunk jelentősége domborodik ki. Az értékes tudományos megfigyelő azonban az élénk tollú író is magában egyesíti, amint az könyvéből kiderül.

A 114 lapú könyvet a 42 levél tartalomjegyzéke és 8 képmelléklet egészítik ki.

Borbély Andor.

James Cook: *Világtengereken át.* (Három utazás a föld körül.) A Hat Világrész. VIII. Fordította Ballenegger Róbertné és Peisner Károly.

„Nagyreményű“ III. gimnazista koromban, átvéve a pataki öreg kollégium évről-évre a szorgalmidiját, első dolgom volt megszerezni Müller-Fésüs Cook-életrajzát s aztán kertünk öreg akáca alá húzódva, elbocsátottam lelketem kedves kapitányommal egyszerű tudományos feladatok megoldására, új felfedezésekre és új kalandokra a világtengereken át. Aztán . . . aztán jött a nagy világegés, melynek forró levegőjében a vágyak összezsugorodtak s Kismagyarország szomorú valóságában az óceán a Tiszává, a tengerjáró hajó kis csónakká, a felfedező út szerény tanulmányi kirándulássá s a kaland fárasztó hétköznapi munkává törpült. De mikor megpillantottam A Hat Világrész VIII. kötetén az én kedves kapitányom nevét, az a merész vágyaktól fűtött s korlátot, akadályt ismerni nem akaró, tette vágyó fiatalos lélek újra fellobbant bennem és — dicséretére legyen mondva a kis könyvnek és fordítóinak, — a kötet átolvasása után is tartós új munkakedv alakjában tovább segít a napi robotban. És ez, ugy-e, épp elég dicséret egy kis könyvnek.

Az új világrészek felfedezői mellett Cook kapitány a világtengerek hőse, a Föld hidrografiájának nagyszabású megrajzolója. A naplójából átdolgozott, könnyed, élénk, szemléletes útleírás végig vezet a nagy tengerésznek 1768—1779. tett három főútján: a Vénusz napkeresztezésének megfigyelésére Tahitiba vezetett expedíció, az ez alkalommal a déli tengereken tett felfedezések kiegészítésére s a Terra Australis tisztázására irányuló második úton s végül az Atlanti- és Csendes-Óceánokat Amerika felett összekötő északnyugati átjárónak Afrika megkerülésével délkeleten át való megközelítést célzó utolsó vállalatán. Két első feladatát fényesen megoldatta Cook, a harmadikat csak a mult század utólja tudta tisztázni. Ez útjáról visszajövet Hawaii szigetén vértanu halált halt hősünk s az utolsó út történetét már útítársa, Clerke kapitány elbeszélése fejezi be.

A könyvecskét Halász Gyula tollából rövid életrajz és méltatás vezeti be, valóban hézagot pótolva, mert a mindig tárgyilagos és magáról a legnagyobb szerénységgel író Cook naplójából alig éreznénk ki, hogy a föld felfedezésének egyik legnagyobb hőseivel állunk szemben. Pedig hogy milyen jelentőségűek voltak felfedezései, azt az is mutatja, hogy a jelen munkának első része már 1810-ben magyarul is megjelent Horváth Zsigmond táblabíró fordításában, *Cooknak, ama híres anglus hajóskapitánynak a föld körüli utazása* címen. Ez a fordítás természetesen elavult, Müller-Fésüs Cook, a tengerész című műve kissé nehézkes és nem kapható. Jó szolgálatot tett tehát a Világirodalom, midőn Cook naplóját jól folyó, magyaros fordításában újra kiadta. Kár, hogy térkép nincs mellékelve hozzá, de egy jó atlasz segítségével azok is haszonnal forgathatják, akik nem csupán szórakozni, hanem tanulni is akarnak.

Csillik Bertalan.

Boas F.: *Kultur und Rasse.* 2-ik kiadás. Berlin, 1922. 8°, 256 l.

Nem az öröklött tulajdonságok, sokkal inkább a történelmi események és az alkalmazkodás geográfiai feltételei szabják meg a fajok kulturális fejlődését. Tagadja a tehetséges és tehetségtelen fajok létezését. A fajokon belül az egyén sajátosságainak különbségei sokkalta eltérőbbek, mint amekkora eltérések a fajok között felfedezhetők. Európában ösidők óta hiába keresnénk „tiszta“ fajokat, tehát hiú dolog, ha öröklött faji tulajdonságokról beszélünk. Szerző szerint a nemzetiség nem vérrokonságot, hanem érzelmi községeket jelent és ezért a nemzet a közös nyelvhasználat kifejezője.

Holdt, Hanns, Hoffmannsthal: *Griechenland, Baukunst, Landschaft, Volksleben.* Berlin, 1923. 4°, 14 + 176 tábla.

Ez a mű, mely a klasszikus világ remekművein kívül figyelemre méltatja a középkori és török alkotásokat is, a mai tájképeket is, geográfiai szempontból a legértékesebb képgyűjtemény Görögországról. —z.

Schmidt Max: *Die materielle Wirtschaft bei den Naturvölkern.* Lipcse, 1923. 8°, 168 l., 6 tábla.

Az Eurázián kívül élő primitív népek gazdasági viszonyaival foglalkozik. Különösen két szempont geográfiaiag is érdekes: 1. a kultúra kifejlődésének kutatásához kínálkozó analógiáké; 2. a primitív gazdálkodás nagyfokú talajhoz kötött volta. —z.

Jessen Otto: *Über die ehemalige Verbreitung der Weiher in Württemberg.* Oehringen, 1923. 8°, 35 l.

A középkori halastavaknak XVIII. és XIX. századbeli pusztulásáról tanulságos településtörténeti és földrajzi ismertetés.